

1283), een wijsgeer die wellicht in Brabant is geboren – maar zelfs dat is onzeker. We komen hem het eerst tegen in Luik, en vervolgens in Parijs, waar hij de artes-faculteit op stelten zette met zijn revolutionaire standpunten. Nadat hij van ketterij was beschuldigd vluchtte hij uit Parijs naar de pauselijke curie in Orvieto, waar hij werd vermoord door zijn eigen secretaris. In zijn werk baseert Siger van Brabant zich op de ideeën van Aristoteles, die hij zonder de ballast van de theologie wil bestuderen. Maar dat maakte hem juist zo omstreven voor het orthodox denkende kerkelijke establishment. Ook de wiskundige en astronoom Henricus Bate van Mechelen (1246-circa 1313) had voor zover bekend nauwelijks banden met Brabant. Het belangrijkste deel van zijn carrière bracht hij door in Parijs en aan het hof van de Henegouwse graven van Avesnes. We mogen ons natuurlijk afvragen of het in deze laatste gevallen nog wel om Brabantse literatuur handelt.

Wanneer we de Brabantse literaire cultuur overzien, moeten we vaststellen dat het vorstendom in grote lijnen aansluit bij de ontwikkelingen in de omringende gewesten. De hoofse cultuur, inclusief de historiografie, was in sterke mate schatplichtig aan Franse, of althans Franstalige voorbeelden. Er lijkt eveneens een duidelijk verband te bestaan met de Middelhoogduitse literatuur, maar daarin wijkt Brabant niet af van bijvoorbeeld Holland. In Jan van Boendale en de Antwerpse school bezit het hertogdom wel een opmerkelijke vertegenwoordiger van de stedelijke literatuur maar alles wijst erop dat deze niet sterk uit de pas liep bij het gedachtegoed in bijvoorbeeld de Vlaamse, Hollandse of Italiaanse steden. In de Nederlanden is echter nergens een zo omvangrijk corpus van teksten overgeleverd.

6 | De beeldende kunsten en de architectuur

A. Koldewey

a | Stedelijke architectuur

De welvaart en ontwikkeling van een zelfverzekerde stedelijke autonomie in het hertogdom Brabant, dat meer was dan alleen achterland van het welvarende Vlaanderen, komt sterk tot uiting in de bouw van stadhuizen en belforten, stadspoorten en -wallen, hallen, overdekte stapelplaatsen en handelsbeurzen. Het overgrote deel van de stadspoorten en omwallingen is inmiddels weer verdwenen. Van bijvoorbeeld de dertiende-eeuwse aarden omwalling van Diest resteert niets meer en evenmin bleef daar iets overeind staan van de

stenen omwalling uit de tweede helft van de veertiende eeuw, die maar liefst acht poorten telde. In Lier, dat in 1212 van hertog Hendrik I stadsrechten had gekregen en vermoedelijk in datzelfde jaar werd omweld, zijn de in 1267 en 1389 uitgelegde versterkingen – inclusief de vijf stadspoorten – in de late achttiende eeuw ontmanteld; hier resteren slechts de Gevangenenpoort uit 1375 en de Cornelius- of Zimmertoren. Ook elders in Brabant bleven slechts enkele resten van deze stedelijke architectuur bewaard, zoals te Mechelen (Brusselsepoort, dertiende-veertiende eeuw), Brussel (Zwarte Toren, dertiende-zestiende eeuw; Hallepoort, 1381), 's-Hertogenbosch (fundament en een torenrestant van de Leuvense- of Gevangenenpoort, dertiende eeuw) en in Herentals (Zandpoort, vóór 1400; Bovenpoort, vóór 1361; Nonnenvest en Begijnenvest).

Het geheel verdwenen stadhuis van Vilvoorde, dat werd weergegeven op een stadszegel uit de late twaalfde of de vroege dertiende eeuw, behoort tot de vroegste voorbeelden in de Zuidelijke Nederlanden. Het kwam in grote lijnen overeen met het nog bestaande Schepenhuis van het Oostvlaamse Aalst, niet ver van de Brabantse grens, dat met zijn dertiende-eeuwse, laat-romaanse onderbouw wellicht het oudste nog bewaarde stadhuis in de Nederlanden is. Deze vroegste voorbeelden tonen al de karakteristieken die traditioneel zouden worden voor dit type gebouw: een rechthoekig bouwvolume waarvan de hoeken worden gemarkeerd door torentjes die met spitsen zijn bekroond. De gevels zijn steeds rijkelijk geprofileerd door reeksen vensters met spitsbogen en nissen. Lijsten markeren de verdiepingen, steeds met een extra accent op de overgang van de gevels naar de kap. Omdat de lijsten om de hoektorens heenlopen, verbinden ze de langs- en zijgevels steeds tot één hecht en sterk horizontaal werkend geheel. Een voorbeeld is het schepenhuis te Mechelen, dat bestaat uit een eerste onderkomen voor het stadsbestuur uit de dertiende eeuw, waartegen in 1374-1375 een tweede, groter pand werd gebouwd in witte zandsteen en uitgevoerd in Brabants gotische stijl. Pas vanaf de vroege vijftiende eeuw werd het belfort, de stedelijke wachttoren met de stormklok, opgenomen in het stadhuis. Deze torens waren in eerste instantie van hout, maar werden bij de opbloei van de steden al snel opgetrokken in steen. In kleinere centra deed de kerktoren dienst als stedelijk belfort, bijvoorbeeld te Vilvoorde en Tienen. Het belfort van Lier uit de veertiende eeuw – de muurankers vermelden het jaartal 1369 – volgde min of meer het voorbeeld van de rijke stadstoren te Gent, maar werd aanzienlijk minder prestigieus en slanker. Het bekronende bovendeel met hoektorentjes kraagt uit over de torenwanden en de lantaarn heeft een beiaard.

De handel werd geconcentreerd in de hallen die stapelplaats en verkoopruimte boden voor verschillende groeperingen: de steden zelf, maar ook gilden en verenigingen van kooplieden. Naast stedelijke koren- en zouthallen, waren er lakenhallen, vleeshallen en hallen van bepaalde gilden zoals de schoenmakers. Soms werden meer hallen samengebracht tot een geheel van gebouwen, zoals te Ieper en in Brugge waar de zalen gegroepeerd werden rond een open binnenhof en het belfort in het hallencomplex werd opgenomen. Naar dit Brugse model werd in 1320 de – onvoltooid gebleven – lakenhalle van Mechelen gebouwd. De noordervleugel behoorde tot het laatgotische paleis waarmee in 1526 in opdracht van keizer Karel V en onder leiding van Rombout II Keldermans werd begonnen voor de vestiging van de Grote Raad. In 1547 werd de bouw echter weer stopgezet en eerst in de loop van negentiende en twintigste eeuw zou deze vleugel, evenals het verdere

- ▶ De Zimmertoren in Lier, restant van de middeleeuwse vestingwerken.
- ▶ De Brusselsepoort in Mechelen dateert uit de dertiende en veertiende eeuw.

hallencomplex, afgebouwd worden. De gotische lakenhalle van Leuven uit 1317 telde negen spitsboogpoorten met daartussen een aantal winkelpuien. Het gebouw had geen verdieping. In 1432 werd een eerste gedeelte van de halle afgestaan aan de pas gestichte universiteit en in 1676 het resterende stuk. In de zeventiende en achttiende eeuw volgde een uitbreiding van het middeleeuwse gebouw, waarbij het werd voorzien van een dominante barokke verdieping (1679-1680). Op 25 augustus 1914 brandde het complex volledig uit, waarna het in 1922 werd herbouwd tot de huidige Universiteitshalle. Diest bezit een bescheiden gotische lakenhalle, begonnen in 1346 en verminkt door negentiende- en twintigste-eeuwse ingrepen. In Lier werd in 1418 het Vleeshuis opgetrokken, dichtbij de in de achttiende eeuw gesloopte lakenhalle uit 1367-1368, waar tegen in 1369 door de Mechelse bouwmeester Hendrik Mijs het gotische belfort in witte zandsteen was aangebouwd, en dat in 1411 werd voorzien van een torenbekroning. De omstreeks 1400 gebouwde lakenhalle van Herentals werd in 1534 na een brand herbouwd als stadhuis met belfort. De Vlaamse kooplieden lieten in 1383 in het Hollandse Dordrecht een eigen halle of beurs bouwen, die sinds 1544 als raadhuis in gebruik is en in 1835-1843 werd verbouwd in classicistische stijl. Na de stadsbrand van 1457 was de beurs herbouwd, naar alle waarschijnlijkheid door de Antwerpse bouwmeester Everaert Spoorwater, een telg uit een Brabants steenhouwersgeslacht dat uit Brussel afkomstig was. Een laat voorbeeld van een halle is het Vleeshuis te Antwerpen, in 1501 gebouwd door de Herman de Wagemakere de Oude.

b | 'Brabantse gotiek'

Onder de term *Brabantse gotiek* verstaat men de architectuur die zich ontwikkelde vanaf het tweede kwart van de veertiende eeuw en die tot het midden van de zestiende eeuw – voornamelijk in het hertogdom Brabant – de toon aangaf. In het zuidelijk deel van dit gebied bevonden zich makkelijk te exploiteren steengroeven en door de opkomst van rijke steden maakten de bouwkunst en de steenhandel een bloeiperiode door. Bouwmeesters, steenhouwers, beeldhouwers, eigenaars van de groeven, aannemers en groothandelaars – vaak uit dezelfde families en geregeld een aantal van deze beroepen in één persoon verenigend – werkten zodanig samen dat hieruit een eigen stijl voortvloeide met een herkenbare vormtaal en materiaalgebruik. De regionale Brabantse gotiek kwam voort uit de Noord-Franse gotische bouwkunst, maar stond ook onder invloed van de ontwikkelingen die in Keulen plaatsvonden. De belangrijkste Brabants-gotische kerken zijn de Sint-Romboutskerk van Mechelen (dertiende-zestiende eeuw), de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Antwerpen (1350-vijftiende eeuw), de Sint-Janskerk te 's-Hertogenbosch (veertiende-zestiende eeuw), de kerk van de H. Michiel en Goedele in Brussel (dertiende-vijftiende eeuw), en voorts de grote kerken van Leuven (Sint-Pieter), Breda (Onze-Lieve-Vrouwe) en Bergen op Zoom. Direct buiten het hertogdom zijn ook bouwwerken in Dordrecht, Hulst, Veere en Goes van belang. Verder naar het noorden kunnen onder meer nog Rotterdam, Den Briel, Haarlem, Alkmaar en Utrecht genoemd worden.

► *De veertiende-eeuwse lakenhalle van Mechelen met het onvoltooide belfort. De laatgotische uitbouw links was bestemd als paleis voor de Grote Raad.*

Een belangrijk kenmerk is de Brabantse natuursteen – tertiaire zandsteen en kalkzandsteen – die aan de zowel religieuze als profane gebouwen de onmiddellijk herkenbare, karakteristieke witte tot geelachtige kleur geeft. Deze steen werd gedolven in de omgeving van Tienen (Gobertange), Leuven (Bertem, Everberg), Brussel (Diegem) en Aalst (Affligem, Balegem, Lede). Voor de buitenbekleding van gebouwen werd meestal de relatief harde Gobertanger steen gebruikt. Voor meer bewerkte bouwdelen als steunberen, vensters en portalen beschikte de Brabantse steenhandel over andere soorten, waarvan de Ledesteen het belangrijkste is. De witte Brabantse steen werd via groothandel ook al vanaf de veertiende eeuw geëxporteerd, met name naar drie belendende rijke regio's: Vlaanderen in het westen, Zeeland en Holland in het noorden. In toenemende mate ging men er toe over de steen al bij de groeve een voorbewerking te geven. Daardoor hoefde geen overtollig materiaal te worden verscheept; kon efficiënter en op voorraad kon worden gewerkt; en kon tenslotte op de plaats van bestemming worden volstaan met beperkter steenateliers. Niet alleen de stenen voor de muurbekleding, maar ook sierdelen als geprofileerde elementen werden kant en klaar uit de Brabantse groeven aangevoerd en als gevolg van deze ontwikkeling leverde Brabant zowel de beeldbepalende witte steensoorten als de ontwerpen.

Voor meer regionaal gebruik werd uit groeven in het Hageland ijzerzandsteen gewonnen, die terug te vinden is in de donkerbruine middeleeuwse gebouwen van Aarschot, Diest, Zichem en Rotselaar. De toepassing van de verschillende steensoorten was soms bepaald door de afstand van de bouwplaats tot de groeve, soms door de samenwerking die men aanging met een bepaalde bouwmeester en daarmee met diens netwerk, maar ook wel door eigendomsrechten van de kerkelijke of wereldlijke opdrachtgevers op soms ook verder weg gelegen steengroeven.

Materiaaltechnische aspecten waren medebepalend voor stilistische ontwikkelingen en eigenaardigheden. De grofkorrelige ijzerzandsteen uit het Hageland leende zich minder voor fijn beeldhouwwerk dan de witte zandsteen, terwijl hij juist wel in grotere blokken beschikbaar was. Karakteristiek voor de *Demergotiek* zoals die voorkomt in de omgeving van Diest en Aarschot, is dan ook behalve de donkerbruine kleur, de toepassing van het onversierde kapiteel en, vroeger dan elders, van zuilen zonder kapiteel, waarbij de bogen langzaam teniet lopen. De Sint-Dymphnakerk te Geel (1349-circa 1480), uitgevoerd in witte zandsteen en bruine ijzerzandsteen, heeft ook kapiteelloze cilindrische pijlers en de ribben of profielen van de arcaden lopen gewoon over in de schacht. Evenzo is dit het geval in de bruine,

ijzerzandstenen kerken van het nabije Tessenderlo (1379-vijftiende eeuw) en Beringen (vijftiende eeuw). Die kapiteelloze overgang van de arcaden naar de pijlers is makkelijker realiseerbaar op de dikke lagen ijzerzandsteen dan in de dunne lagen witte steen. Deze kalkzandsteen, onder andere de Gobertanger, werd immers in zandgroeven gevonden in de vorm van niet al te grote knollen, waaruit stenen van beperkte afmeting konden gehakt. Grotere bouwkundige elementen moesten dan ook worden samengesteld uit verschillende elementen, zoals het voor Brabant kenmerkende, uit meer lagen opgebouwde koolbladkapiteel, dat precies daarom twee rijen plantaardige versieringsmotieven kreeg, telkens corresponderend met één steenlaag. Monolitische hoge, ranke zuiltjes konden niet worden gemaakt, reden waarom het triforium werd opgenomen in de vensterzone en vervangen door een opengewerkte balustrade, het zogeheten 'balkontriforium'. In de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekathedraal vond deze ontwikkeling plaats vanaf het midden van de veertiende eeuw.

In de Kempen, een dunbevolkt gebied met schrale zandgrond, werden in de vijftiende en zestiende eeuw als regionale variant eenvoudige driebeukige kerken gebouwd in baksteen. Hier werd immers geen natuursteen gevonden en er waren geen bevaarbare wateren waardoor transport van elders mogelijk was. Het meest karakteristiek voor deze *Kempengotiek* zijn de monumentale bakstenen weststorens, die in hun decoratie verwantschap vertonen met de grote kapittelkerken van Antwerpen, Mechelen en Breda. Voorbeelden in het huidige België zijn Hoogstraten, Sint-Lenaars, Peer en Vorst. Op Nederlands grondgebied kunnen vooral Alphen, Leende, Hilvarenbeek, Diessen, Oirschot en Son worden genoemd.

In de westelijke grensstreek buiten Brabant, langs de rivier de Dender, is tussen de dertiende en de zestiende eeuw van Ninove tot Dendermonde een reeks van kerken gebouwd in de daar gedolven witte tot geelwitte ledesteen of ledische zandsteen. Deze kerken hebben een plompe westtoren, een kort driebeukig schip en zuilen met sobere achzijdige kapitelen. Als regionale variant wordt deze groep aangeduid met de term *Dendergotiek*.

De eerste gotische architectuur in Brabant volgde, zoals in een eerder hoofdstuk werd vermeld, de Franse voorbeelden zonder dat het hierbij tot eigen karakteristieken kwam. De frequentie en de schaal van bouwen was daarvoor ook te gering. Maar met de toenemende welvaart nam het aantal bouwprojecten toe en evenzeer de ambitie om bijzondere gebouwen te ontwerpen. Zodoende leidde de uitgroei naar de hooggotiek ook tot een meer karakteristieke bouw, een ontwikkeling die zou uitlopen in de geschetste 'Brabantse gotiek'. Een zekere eigenzinnigheid is al enigszins af te lezen aan het

sierlijke koor van de drieschepige, in witte Ledische zandsteen gebouwde Catharinakerk van Duisburg (1263) en nog meer aan het schip en transept van de Sint-Romboutskerk te Mechelen (begin dertiende – eerste helft veertiende eeuw). Deze ontwikkeling naar een eigen traditie wordt voortgezet in de veertiende eeuw met bijvoorbeeld de onvoltooid gebleven zandstenen Onze-Lieve-Vrouw-ten-Poel te Tienen (tweede helft veertiende – vijftiende eeuw), een eigenaardige kerk die slechts uit een koor met zijkoren bestaat tegen een transept met drie portalen aan de westzijde en een toren op de viering. De bouw van deze kerk werd begonnen met het hoogkoor en het zuidelijk zijkoor door de Franse bouwmeester Jean d’Oisy (1358-1375). Dezelfde bouwmeester, ook Jan van Osy genoemd, leidde tot aan zijn dood gedurende meer dan dertig jaar de tweede bouwcampagne van de Sint-Romboutskerk te Mechelen, die begon na een brand in 1342 en die doorliep tot in de zestiende eeuw. In die campagne werd de kerk hersteld, vergroot en voltooid. Van Osy liet het schip hoger optrekken en voorzien van een balustrade en onder zijn leiding kwamen het koor en de oostpartij met zeven straalkapellen tot stand. De Sint-Romboutskerk werd hiermee het prototype van de Brabantse hooggotiek. Vervolgens is de kerk en met name de westtoren afgebouwd onder leiding van de Mechelse steenhouwersbouwmeesters Keldermans: Andries I (1453-1481), Antoon I de Oude (tot 1488) en (tot 1520) Rombout II, telgen uit het meest invloedrijke bouwmeestersgeslacht van de Nederlanden. Andere belangrijke hooggotische gebouwen in het hertogdom zijn het koor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Antwerpen en dat van de Sint-Jan in ’s-Hertogenbosch.

Deze Brabantse hooggotiek werkte direct verder op de klassieke gotiek van de grote kathedralen tussen Rijn en Loire. Men hield vast aan het monumentale gotische bouwtype van de met kruisribgewelven overdekte basiliek, waarbij de hoge middenbeuk door luchtbogen wordt geschraagd. Bovendien was Brabant het enige gewest waar de volop ontwikkelde koorplattegrond met een grote koorpartij van meer traveeën, een omgang en zeven straalkapellen – naar het voorbeeld van de ruim een eeuw oudere kathedraal van Amiens – nog wordt gevolgd, zij het uitsluitend in de plattegrond, niet in de opstand. Deze plattegrond kwam voor het eerst voor in de tweede helft van de veertiende eeuw in het koor van de Sint-Rombout te Mechelen en vervolgens in dat van de Sint-Jan te ’s-Hertogenbosch. De Onze-Lieve-Vrouwekerk te Antwerpen kreeg een koor met een omgang van vijf straalkapellen, opgetrokken in de jaren 1352-1400.

c | Beeldhouwkunst

In de periode dat in de bouwkunst de geschetste aanzet werd gegeven tot de karakteristieke bouwstijl van de ‘Brabantse gotiek’, lijkt de daarmee toch direct verbonden bouwsculptuur – en in het verlengde daarvan de vrijstaande beeldhouwkunst in steen en hout – nog niet tot een duidelijk eigen profiel te komen. Een klein aantal monumentale beelden en een reeks kleinschalige sculptuur wijzen op een regionale productie en traditie, vermoedelijk met Brussel als centrum. Zowel vanuit het Scheldegebied als uit het Maasland, allebei gebieden met een duidelijker sculpturale traditie, deden zich invloeden op het Brabantse gelden. Een probleem bij het schetsen van de ontwikkelingen in Brabant is het gebrek aan goed gedocumenteerde stukken waarvan we de plaats van ontstaan, de oorspronkelijke bestemming, de datering en eventueel ook de naam van de maker kennen. Enkele uitzonderingen moeten het houvast bieden waaromheen andere kunstwerken kunnen worden geordend. Het grafmonument van hertog Hendrik I van Brabant († 1235) en het zwartmarmeren praalgraf van de hertoginnen Machteld († 1211) en haar dochter Maria († 1260) in de Sint-Pieterskerk te Leuven vormen zo’n ijkpunt. Een grote invloed moet zijn uitgegaan van het indrukwekkende hooggotische schrijn van de heilige Gertrudis, waarin op 30 mei 1298 de relieken van de heilige abdis van Nijvel werden geplaatst en dat bij een bombardement in 1940 helaas zeer zwaar werd beschadigd. Dit kostbare edelmetalen reliekschrijn, waarvoor al in 1272 een contract met een zilversmid in het Noordfranse cisterciënserklooster Anchin was afgesloten, werd in 1297-1298 vervaardigd door een groep edelsmeden die in zeer nauw contact stonden met Parijs en de Franse hofkunst. In de miniatuur-architectonische opbouw van het schrijn en in de vele figuren van Christus, Maria, apostelen en heiligen, was de Parijse gotiek op het hoogst denkbare niveau in het hertogdom Brabant aanwezig. Ook de wijze van opstellen van het schrijn in de abdijkerk van Nijvel, geheel geïnspireerd op de situatie die door koning Lodewijk de Heilige was gecreëerd in de Sainte Chapelle, duidde op rechtstreekse lijnen naar Parijs en de kunst van het koninklijk hof aldaar. Parijs was, als wereldstad en cultuurcentrum, voor Brabant en ook voor de abdij van Nijvel minder ver dan in eerste instantie lijkt. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het gegeven dat hertog Jan I van Brabant in 1271 was gehuwd met Margaretha van Frankrijk, de dochter van Lodewijk de Heilige, en dat in 1275 de bruiloft van koning Philips de Stoute met Maria van Brabant werd gevierd in de Sainte Chapelle.

De Franse invloeden werden vervolgens alleen maar sterker en zouden in de tijd rond 1400 tot een hoogtepunt komen in de zogenoemde Internationale Stijl.

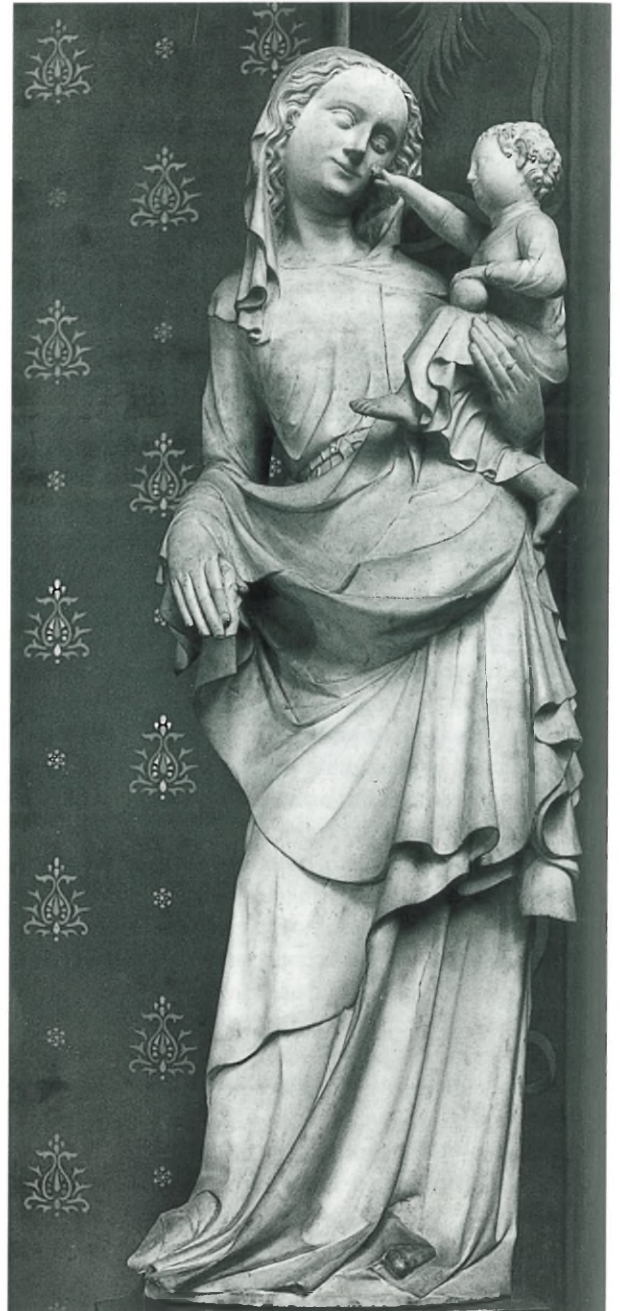

- ▶ *Het reliekschrijn uit van Sint-Gertrudis uit Nijvel, in 1298 in gebruik genomen en in 1940 ernstig beschadigd bij het bombardement op de stad.*

Sculptuur uit de dertiende en de eerste helft van de veertiende eeuw is evenwel schaars, het verhaal moet worden verteld aan de hand van slechts enkele voorbeelden. In de Sint-Martinuskerk te Wezemaal bevindt zich bijvoorbeeld een Calvariegroep uit de tweede helft van de dertiende eeuw en in de Sint-Kwintenskerk te Sint-Kwintens-Lennik een bas-reliëf met de Calvarievoorstelling in een drielobbige nis, mogelijk nog uit het midden van die eeuw. In diezelfde kerk, Brabantse hooggotiek uit de dertiende en veertiende eeuw, staan drie beelden van de heilige Kwinten, Onze-Lieve-Vrouw en de heilige Gertrudis, die afkomstig zijn uit de zuidertranseptgevel en aldus ingepast kunnen worden in de bouwgeschiedenis. Datzelfde geldt voor de – sterk gerestaureerde – rijke portalen van de Onze-Lieve-Vrouw-ten-

- ▶ *Een marmeren Madonna met kind uit 1280-1320, Maaslands werk en thans in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen.*

Poel te Tienen, waarvan de vormgeving wordt toegeschreven aan bouwmeester Jean d'Oisy en het beeldhouwwerk aan Walter Pans en enkele andere steenhouwers. De Maria met Kind in het middenportaal volgt diens Onze-Lieve-Vrouw-ten-Poel uit 1362, die daar staat opgesteld boven het hoofdaltaar. Deze madonna behoort tot de groep van de gracieuze Mariabeelden uit de veertiende eeuw met hun karakteristieke heupwiegende houding. Een prachtig en aanzienlijk vroeger voorbeeld van deze sterk Frans-geïnspireerde beelden met de zogenoemde gotische S-curve, is de witmarmeren Madonna

► Een veertiende-eeuwse muurschildering met taferelen uit het leven van Sint-Barbara in de Sint-Jan-de-Doperkerk te Leuven.

met Kind in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal te Antwerpen, daterend uit de jaren 1280-1320 en mogelijk afkomstig uit de Sint-Lambertuskerk te Luik. De veertiende-eeuwse Onze-Lieve-Vrouw-van-Scheve-Lee in de kerk van Onze Lieve Vrouw over de Dijle te Mechelen volgt eveneens dit type.

d | Schilderkunst

Op het gebied van de tweedimensionale kunst hebben we in de tweede helft van de dertiende en de eerste helft van de veertiende eeuw te maken met monumentale schilderijen, met glasschilderkunst en met boekverlichting. Niet alleen de profane, maar ook de kerkelijke gebouwen hadden vaak kleurige accenten, al zijn ook daarvan de sporen zeldzaam geworden.

Onregelmatigheden in het bouw materiaal werden weggewerkt door afdekkende kleurlagen en architectonische structuren konden door polychromie worden benadrukt. Ook werden wanden en gewelven voorzien van nageschilderde voegen, imitatiemetselverband, op een ondergrond van oker, rood, grijs of wit. De werkelijke bouwstructuur werd hierbij niet gevolgd, maar dikwijls juist opzettelijk genegeerd om meer eenheid, een regelmatig patroon of andere beoogde effecten te verkrijgen. Zo kon bijvoorbeeld door diepbloauwe gewelven met flonkerende sterren een hemelse sfeer worden gecreeerd. Ornamentele en figuratieve schilderijen werden verspreid over het hele gebouw aangebracht. Een mooi Brabants voorbeeld is de Onze-Lieve-Vrouwter-Predikherenkerk met haar sacristie te Leuven, waarin een oorspronkelijke totaalbeschildering is herontdekt die dateert uit de bouw tijd, de tweede helft van de dertiende eeuw. Het betrekkelijk bescheiden veertiende-eeuwse noordportaal van de in 1305 begonnen Sint-Jan-de-Doperkerk in het Groot-Begijnhof te Leuven was veelkleurig beschilderd. In deze kerk zijn tegen de zuidwand

In dichten comt mi
 cleine bate. Die liede
 raden mi dat ic late
 Ende minnen sin met
 en vertare.

A om die toghet van hare
 re moeder en maghet es bleuen
 hebbe een scone miracle op heue
 re god sond' swiuel toghe
 anen toren diene soghet
 c wille beghime va ere nonne
 en ghediche god moet mi omne
 at ic die poente moet wel gemke
 En een goet ende d' af maken
 v oscomelijc na der waerheide
 als mi broed' ghijcbrecht seide
 en begheuen willemin
 hi vant in die boeke sijn
 hi was een out ghedaghet man
 re none daer ic af began
 was houelche en subtyl van zeden
 an vint ghene noch heden
 re haer ghelijc ic wane
 van zeden ende van ghedane
 at ic priede hare lede
 onderlinghe h' scoenhede
 ats een dinc dat met en dochte
 c wille v segghe va wat ambochte
 si plach te wesen langhen tijt
 ut doelt' d' si droech abijt
 osterse was si daer
 at leggie v al ouer waer
 me was lat no traghe
 no bi nachte no bi daghe
 si was snel te haren werke
 si plach te ludene in die kerke
 si ghereide thicht en ornament

En dede op staen alt couent
 dese ioffrouwe en was n' sond'
 der minnen die gt wond'
 po leecht te werken acht' lande
 hi wilen comter af scande
 Quale toren wedermoet
 hi wilen bliscap en goet
 den wilen maect si oec soe nes
 dat hi moet bliuen int vhes
 Est hem heft ofte leet
 si dwingt sulke dat hinc weet
 weder spreken ofte swighen
 d' hi loen af waent ghecrighe
 an eneghe worpt si onder voet
 re op staer alst h' dinct goet
 an inne maect sulken milde
 re lieuer sine ghifte hilde
 d' adelyt met bider minnen rade
 noch vintme liede soe ghestade
 wat si hebben gt oft clene
 dat he die nime gheeft ghemene
 w elde bliscap ende iouwe
 selke nime hetic ghetrouwe
 si n coustu met gheleggen als
 h oe uele gheloux en ongheuals
 v t minnen beken ionnen
 h ier ome en darfme n' vonne
 d' nonnen dat si n' en conste ontgae
 d' er minnen diese hilt gheuaen
 w at die duuel altoes begheert
 d' e melsche te becomee en n' en cesser
 d' ach en nacht spade en vroe
 h i toeter sine macht toe
 an et quaden listen als hi wel conde
 b econdile n' vleeschelike sonde
 d' re none dat si steruen waende
 G ode bat si ende vmaende

► Begintekst van de Beatrijslegende, met een initiaal die Beatrijs weergeeft als zij na haar zondige leven bij de kloosterpoort neerknielt voor de Moeder Gods.

enkele restanten van figuratieve voorstellingen teruggevonden: de heilige Veronica en een niet-geïdentificeerde heilige uit de late veertiende eeuw, maar ook een reeks scènes uit het leven van de martelares Barbara, die nog uit de jaren 1325-1350 dateert. Ook voor het midden-veertiende-eeuwse zuidportaal met zijn sculptuur van de Sint-Martinuskerk (Onze-Lieve-Vrouwebasiliek) te Halle – enkele meters over de Henegouws-Brabantse grens – werd polychromie vastgesteld.

Uit archivalisch materiaal blijkt dat in de dertiende eeuw al gebrandschilderd glas voorkwam in steden als Brussel, Leuven en Mechelen. Zo waren in de hertogelijke kapel van het Dominicanenklooster te Leuven de koningin van Frankrijk, Maria van Brabant, hertog Hendrik III (1248-1261) en hertogin Aleidis voorgesteld onder een gekruisigde Christus, geflankeerd door de Maagd Maria, de apostel Johannes, de heilige Nicolaas en Dionysius. In het koor van de Dominicanenkerk was de Brabantse hertog nogmaals afgebeeld met leden van zijn familie. In de Sint-Michiel-en-Goedelekerk te Brussel zijn in het triforium twee ronde glasramen met geometrische decoratie teruggevonden die van omstreeks 1280 zullen dateren. De kerk van het Groot Begijnhof in Leuven bezit een raam uit 1305 dat Onze-Lieve-Vrouw met Kind in een mandorla toont.

Op gebied van de boekverluchting lijkt het begin van de gotische boekkunst in Brabant gesitueerd te moeten worden in de omgeving van Leuven, waar onder hertog Hendrik III (1248-1261) een cultuuropbloei plaats vond. Enkele liturgische handschriften uit de Parkabdij (Heverlee) tonen enige verwantschap met een buitengewoon rijk gedecoreerd driedelig bijbelhandschrift, de bijbel van de priorij Scholierendal te Zoutleeuw, voltooid in 1248. De tekst werd ter plaatse geschreven; onduidelijk is waar de verluchting werd toegevoegd, maar invloed vanuit Frankrijk en meer in het bijzonder Parijs is onmiskenbaar. Ook enkele andere dertiende-eeuwse verlichte handschriften uit Brabant tonen deze invloed, maar daarnaast is de situering tussen Vlaanderen enerzijds en Luik anderzijds eveneens van belang voor de Brabantse boekkunst. Buiten de abdijen en kloosters speelde het mecenaat van het hertogelijk hof een bepalende rol. Een psalterium uit een vrij hechte groep Brabantse handschriften, met Vlaamse invloed wellicht omdat miniaturisten uit Vlaanderen naar Brabant waren gekomen, werd misschien gemaakt voor de toekomstige hertog Jan I (1268-1294); de extra aandacht voor de jeugd van Christus in het beeldprogramma hangt mogelijk met die bestemming samen.

De veertiende eeuw is wat boekverluchting betreft voor Brabant nog grotendeels *terra incognita*: mogelijk werd er nauwelijks iets eigens geproduceerd, maar het kan evengoed zijn dat het zich nog aan ons blikveld ont-

trekt. In de tweede helft van de eeuw ontwikkelde de stad Brussel zich ook op dit gebied meer tot een centrum, waar zowel handschriften werden verhandeld als geschreven, verlucht en gebonden. Nog steeds speelde – naast rijkere burgerij en adel – het hertogelijk hof hierbij een rol van betekenis. Uit archivalia is bekend dat er ook profane teksten waren, maar er resteren uitsluitend religieuze en geestelijke manuscripten. Een belangrijk voorbeeld is een bundel middelnederlandse teksten, die omstreeks 1374 werd geschreven en verlucht met zes gehistorieerde initialen: onder meer met het auteursportret van Jan van Boendale (na 1280-1347) en van diens Hollands-Vlaamse voorbeeld Jacob van Maerlant (circa 1235-1300). Daarnaast werd een initiaal geplaatst bij de berijmde tekst van de Beatrijslegende, waarop is afgebeeld hoe Beatrijs na haar zondige leven bij de kloosterpoort neerknielt voor de Moeder Gods die haar daar verwelkomt.